

tikus folklórrajongás. Az irracionális összetettsége végső soron az elferdített igazságok cifra álarca.

Alkotó erejének teljében, a politikai-ideológiai szintézis lehetőségeinek csúcán ugyanaz a tragédia története derékba Lucrețiu Pătrășcanu életpályáját, mint nem egy országban nem egy kommunista sorstársáét. E tragédiának nem szabad megismétlődnünk — ebben az értelemben foglalt állást magas fokú felelősséggel Nicolae Ceaușescu elvtárs kezdeményezésére az RKP KB 1968. áprilisi plenárisa, mely rehabilitálta Lucrețiu Pătrășcanut. Politikai magatartása, egész életműve egy olyan szocialista Románia jövőjét szolgálja elméletileg is meggyőzően, ahol a szocialista elvekhez és normákhoz való hűséget a szocialista demokrácia intézményeinek magas fejlettségi szintje biztosítja, ahol a magas fokú civilizáció, az anyagi és szellemi jólét, a valódi demokrácia feltételei között minden egyes ember maradéktalanul megvalósíthatja önmagát.

Ion Aluș

A középkori székelyföldi művészet néhány kérdése I.

Ha a régi Udvarhelyszék középkori emlékanyagának alapos és az egész székelyföldi középkori művészet általános ismeretében vizsgáljuk Nagyalambfalva templomát, mind a nagy összefüggésekben, mind a részletkérdésekben tisztábban látunk. A felvetődő kérdések jelentős részére épp ez az emlék ad választ.

Most van egyébként a kutatás legfőbb ideje. Elsősorban azért, mert illene már a teljesség igényével számba vennünk meglévő emlékeinket, másrészt most került sor e műemlékek szakavatott régészeti-művészettörténeti feltárására, restaurálására vagy helyi erőből történő tatarozására. E munkálatok során pedig nem engedhetjük meg a tévedéseket, melléfogásokat. Leginkább az óvhat meg a tévedésektől, ha összefüggően látjuk a székelyföldi művészet egészét, benne a sajátos részleteket, ha az egész anyag alapos ismeretében előre tudjuk, mit várhatunk, mit mennyire értékelhetünk. Előre kell tudnunk, hogyan illeszkednek bele a részletek az eddig kialakult képbe, s hol kereshetünk, várhatunk kiegészítéseket középkori művészetünk fehér foltokkal tele térképén.

1. A kutatók előtt is ismeretes nehézség az okleveles anyag — főképp a középkori — csekély volta. A műemlékek vonatkozásában az írott adatok hiánya a XVII—XVIII. századig is elér. Vezethet-e eredményre a kutatás ilyen körülmények között? Hogyan lehet ezzel a nehézséggel megküzdeni? Galambfalva példájával bizonyíthatjuk: a művészeti stílusok és helyi változataik alapos ismeretével *meg lehet szólaltatni a köveket!* A stíluseredet, a datálás, a megrendelő és a kivitelező, általában a stíluskapcsolatok és a mű létrejötte kérdésében néhány esetben kapott megbízható válaszok egybetevődve, átfogó képpé állnak össze.

2. A galambfalvi templom eléggé kivetkőzött eredeti stílusából, formájából. De ha minden részletre figyelünk, eléggé tisztán rekonstruálhatók a középkori építések és a későbbi módosítások. Nagyon sok — első látásra újabb keletű — épület őriz olyan részleteket, melyek irányadóak, lényegesek középkori művészeti igazodásunk tekintetében. A múlt század hatvanas éveiben meginduló műemlékvizsgálat fogyatékossága, hogy csak a fontosabb, külső megjelenésükben feltűnő emlékekre figyelt (szinte kizárólag azokra, amelyeket Orbán Balázs említ), s ezek alapján alakította ki a középkori székelyföldi művészet képét. Udvarhely vidékén azonban sok „újabb” templom őriz olyan középkori részleteket, amelyek kiegészítik, helyesbítik e művészetről s általában a középkor kultúrájáról való ismereteinket. Sokszor épp olyan vonatkozásokban, amelyek tekintetében „fontosabb” műemlékeink némák. De figyelniük kell a levéltári anyag visszautaló adataira is. A galambfalvi templom eredetéről, bizonyos részleteiről például levéltári anyag alapján akkor is volna tudomásunk, ha maga az építmény már nem állna.

3. A középkori művészet kezdeteinek problémája még jórészt tisztázatlan. A Nagy-Küküllő völgyének újabban feltárt, a XI—XII. század fordulójáról való régészeti és építészeti anyaga (Tartód vára, Székelyudvarhely, Budvár vára, Bögöz,

Nagygalambfalva határa, Keresztúr, Medesér, Szentertzsbet határa mint emlékek vagy lelőhelyek) arról tanúskodik, hogy ebben az időben a feudális állam védelmi övezetet épített ki és tartott fenn ezen a területen, ahol — Ferenczi Géza régészeti és helynévanyagra támaszkodó megállapítása szerint — elsősorban besenyő lakossággal kell számolnunk az idő tájt. E lakosság keresztény volta bizonyított, a keresztény művészet befogadására és meghonosítására is kész volt a talaj. Az udvarhelyi Jézus-kápolna, a bögözi és a keresztúri templom legkorábbi részletei a XII. századra utalnak. Ezek a Kükküllő-völgy első, közép-európai művészeti stílusigazodású emlékei. Ugyanezen a helyen néhány templom-építések a XIII—XV. században korábbi sírokat bolygattak meg; Ferenczi Géza ezeket a XI—XII. század fordulójáról vagy alig későbből keltezi, a besenyő-székel népváltással magyarázva, s az első kultikus helyek tanúiként értékeli. Nagygalambfalván a templom északi falánál szintén találhatók sírok, de még feltáratlanok. Származhatnak hát a XII. század elejéről, s akkor mint régi kultikus helynek, a templomnak is a történetét korábbra vezetik vissza, de lehetnek a templomhoz tartozóak, a XIII—XIV. század fordulójáról valók. Ha a régészeti kutatás a megtelepedés kérdésében megnyugtató eredményre jut, a művészetek indulásáról is bizonyosabbat tudunk majd, mert a megtelepedéssel egyidőben számolhatunk az építészet és a hozzá kapcsolódó művészeti ágak megindulásával.

4. Következő kérdésünk a *tatárjárás következményeinek* a művészeti igazodásban jelentkező hatása. Az azelőtti emlékek gyér volta még nem jelzője a mongol pusztítás nagyságának. De a tatárjárás népesedési-közigazgatási következményei egy újraszervezett társadalom új igazodású művészetéhez nyitnak utat. Ha valóban ebben az időben telepítik be a megfogyatkozott határőrző lakosság (besenyők) közé a telegdi székelőket (ami kérdéses), akkor ebben megtalálhatjuk a nagy lendülettel és új keretek közt jelentkező művészet indító okát. A sajátos székelő társadalmi szervezet mint keret és életrend sajátos színezetű művészetet eredményezett; meghatározta a művészeti igazodást, a stílusok alkalmazását, a művek megtartását. A tatárjárás előtt volt itt egy tiszta boltíves stílus; főként szerkezeti vonásaiban ismerhető fel, az egyszerű külső és belső kiképzésben. Azután ez már nincs gyakorlatban, illetve változáson megy át, új építészeti irányként tarthatjuk számon, bár félköríves elemeket alkalmaz elsősorban. Az egyszerűen profilozott nyíláskeretek megjelenése az új változat vonása. A kezdeteket elsősorban a Homoródmente és az Erdővidék templomai mutatják, Nagygalambfalva temploma a tatárjárás után induló új iránynak későbbi, fejlettebb változata.

5. Nagygalambfalván a *legkorábbi építésből* a jelenlegi templom hajója, egy faragott béléttel ajtókerete és két ablaknyílása maradt meg. Bögöz és Homoródkarácsonyfalva mintájára a nyíláskeretek eme típusához kis félköríves apszisú szentélyt kell gondolnunk (alapfalai ott lehetnek a mai gótikus szentélyben). Ez a két térrészből álló egyszerű alaprajzi forma a XII—XIII. század templomépítésében általános. Pontosabb datálást a nyílások formái és profilzatai árulnak el. A déli bejárat kőkerete csúcsíves nyílású, vastos hengertag-szegélyezéssel. A bejárat fölött kétoldalt magasan elhelyezett ablaknyílások vannak, sajátos alakítással. A falba szegmentíves lezárású, meredek rézsúvel alkotott ablakkávák mélyednek, s egy jóval keskenyebb nyílással áttört kőlap alkotja magát az ablaknyílást; boltíves tetején egyik helyen köríves, másikon csúcsíves kis nyílással. Itt inkább háromkaréjos nyílásról beszélhetünk, mint mérműves ablakról. Mind a kapu-, mind az ablakkereteknek legalább annyi közülük van a román kori, mint a gótikus stílushoz. Abba a stílusváltásba illenek bele, mely Udvarhelyszék emlékműanyagában a félköríves stílusnak a gótikába való átmenetét mutatja. Szervezett és lendületes építőtevékenység tanúja a XIII. század közepéről. Legelső emlékei sem alkalmazzák már a pilléres-oszlopos kapubéléletet, csak a vastos hengertag-profilozást vagy annak variánsait, amelyek a tiszta boltíves építészetben párkányokon, béléttíveken, kisebb nyíláskeretekeken használatosak. Kezdetben csak félköríves nyílásokon mutatkoznak. Később, amikor a nagy központok építkezéseiben már a gótikus stílus tör előre, ugyanez a profilképzés csúcsíves nyílásokon is megjelenik. Alaprajzi beosztásban, tömegkomponálásban román kori épületeken jelentkeznek ezek az átmeneti jegyek. Ennek a fejlődésnek egyik fázisát rögzítette számunkra Nagygalambfalva legkorábbról ránk maradt templomhajója és annak részletei. Itt még nincs gótikus profil sem az ajtó-, sem az ablakkereteken, így az építkezés a XIII. század végéről keltezhető.

Ha az aránylag gazdag székelőföldi emlékműanyagban figyelemmel kísérjük az átmenet stíluskorát, ha egyszerre figyelünk az alaprajzi szerkezetre, a nyílások és profilok formájára, akkor külön tudjuk választani a korábbi, tiszta félköríves, és a későbbi, gótikus formáktól (Orbán Balázs a román és a gótikus elemek egy épületen belül való jelentkezését nevezte átmeneti korúnak, és datálta

a XIII—XIV. századra), s e különválasztásban a sokat vitatott vagy kétségbe vont XIII. századi székelyföldi építéssel kapcsolatban tisztá fogalmat alkothatunk. A XIII. század második feléből származó ilyen jellegű emlékek gyakorisága — mint már említettem — egy kiterjedt építkezési lendület tanúja, s nemcsak Udvarhelyszéken, hanem a csíki, gyergyói és háromszéki medencében is sűrűn találkoznak emlékeivel. Kérdés, hol és mikor alakult ki ez az egyszerűsége törekvő stílusváltozat, milyen okokból lett otthonos a székelyek építészetiében, kísérői voltak-e a társ-művészetek, például a falképfestészet, mely ma csak néhány emléket mutat ebből az időből (Bögöz, Keresztúr, Gelence), milyen befolyása volt a faluközösségeknek e művészet átvételében?

6. Újabb kérdéseket vet fel a *pápai tizedjegyzék* kb. 150 székely falut említő adatai. A tizedjegyzék művészettörténeti tekintetben is felbecsülhetetlen értékű, hiszen minden említett plébánia már létező plébániatemplomot is jelent, s az azt építő és fenntartó közösség anyagi lehetőségeit is sejteti. Nagygalambfalváról is a tizedjegyzékben találjuk az első adatot. Az 1333. évi jegyzék „Jacobus de villa Salonib solvit VI. banales” adatát a Salonib→Galonib→Galomb javítással szokták Galambfalvára vonatkoztatni. Az 1334. évi jegyzék már kétségtelen: „Item Petrus sacerdos de villa Galomb solvit IIII. banales antiquos” (*Mon. Vat.* 115., 133.). A fizetett tized a környék falvainak átlagánál jóval magasabb, így a plébánia a XIV. század elején a népesebb egyházak közé tartozott. Ekkor készülnek újabb építkezésre, a szentély kibővítésére.

A pápai tizedjegyzék általában kész és kifejtett egyházzervezetet mutat a Székelyföldön. (A telegdi főesperesség az erdőháti — ez Udvarhely vidéke —, marosi és csíki esperességekkel; a kézdi főesperesség a kézdi és sepsi esperességgel.) Ha ezt következményeivel együtt végig gondoljuk, minden vonatkozásában szervezett egyházat és egyházi életet kell feltételeznünk. Minden plébániának rendelkeznie kellett a fenntartásához szükséges anyagi feltételekkel, a kultusz gyakorlásához szükséges eszközökkel: a népességnek megfelelő templommal, temetővel, papilakkal, az épületek fenntartását szolgáló anyagi javakkal, amelyekhez bizonyos művészet, stílus kapcsolódott; e művészet eredetét pedig a kialakult társadalmi viszonyok határozták meg, az egyházi központokkal, főpappal, a művészet pártolásában elől járó világiakkal való kapcsolatok. A falu népe ebben a szervezetű egyházban, közösségben él, s ez a keret határozza meg életének sok vonatkozását, köztük a művelődést is.

Nagybirtokos réteg hiányában ebben az időben a székelyek között ismeretlen a földesúri, egyházi kegyúri jog, a patronátus. Az építmények létrejöttében ezt a kötelességet és jogot maga a közösség teljesíti és gyakorolja megrendelésével, esetleg kétézi munkájával is. Így a művészet szintje elsősorban a közösség tagjai számának (no meg anyagi helyzetének) függvénye. Hiányzik belőle az egyéni nagyságot és vagyonosságot prezentáló vonás, ezért megjelenési formája egyszerűbb. A zárt társadalmi szervezet miatt a plébániák egymással való szervezeti és kulturális kapcsolatai lényegesebbek; döntő az, amit a plébániák közössége egymástól lát, ezért lesz zárt egységű és sajátos jelentkezési formájú ezen a tájon a művészet.

7. A XIII. század második felének építkezési lendülete a XIV. században megcsendesedik. Ebből az időből kevés az emlékünkből. Az *érett gótika* korából inkább csak részletek, töredékek maradtak. Nagygalambfalva egy nemes építészeti szentélyt mutathat fel ebből az időből. Ez a XIII. század második feléből való hajóhoz építve gótikus megjelenésében ma is áll, magas falazatával, lépcsősen tagolt támpilléreivel, lábazattal koszorúzott falaival, csúcsíves ablakaival, keleti falában mérműves kőablakkal. A belső teljesen átalakult. Csak két csonka bordaíndítás maradt a keleti zárófalon, s ugyanott másodlagos elhelyezésben egy gyámköpajzs. De az itt-ott beépített meg szerteszét heverő — utóbb egybegyűjtött — töredékek alapján teljes egészében rekonstruálhatjuk ezt a XIV. századi szentélyt. E töredékek: körtetagos profilú bordák, nyolcszögű falpiller-darabok, a négyszögű galambfalvára vonatkozó nyolcszögűre alakuló falpiller-árbazat-darabok, pálcagatos átmenettel. A keleti falsarkokban levő bordaíndítások nyolcszögű falpilleren vannak visszametszve. A XIV. századi formát mutató pajzsos faragott Anjou-liliom. Ezek alapján biztosan megállapítható, milyen volt e szentély belső kiképzése, boltozata, mely adataink szerint egészen 1816-ig állott. A XIV. század közepe táján — a formák erre vallanak — az építők lebontották a régi kis apszist, és egy olyan szentélyt fűztek a megmaradt hajóhoz, mely méret- és tömegarányában nem talált hozzá. A szentély tengelyét a hajóhoz képest délre törték, a hajó szélességénél fél szélességgel keskenyebb szentélyt építettek, a falazatot a hajónál magasabbra emelték. A szentély külsejének a támpillérek és a lándzsaiű, keskeny lóhereíves ablaknyílások szabályos ritmusával adtak gótikus aspektust. Az északi falhoz sekrestyét csatolták, melynek két fala ma is áll. A sajátosan XIV. századi

belső boltzat körtetagos kőbordái egyszerű keresztboltozatos rendszerben borultak a szentély tere fölé, a bordázat változatosan alakított támrendszeren nyugodott. A megmaradt töredékek alapján bizonyos, hogy a szentély diadalív melletti falsarkainál a bordázat visszametszett alakítással, nyolcszögű falpilléren halt el, a falpillérek alsó végét rátett pajzsok takarták. Itt kellett lennie az Anjou-liliomos és még egy, azóta elveszett címerpajzsoknak. A kettő együtt sok mindent elárulna ezen építkezésről. A szentély hosszfalainak közepén, gazdagon alakított lábazatról nyolcszögű falpiller emelkedett, ennek három oldalára metsződtött a három felől jövő bordázat (középen a heveder). A keleti falon a falpillérré visszametszett bordatámasztás a helyén van. Falusi templomokban ritka boltzat kiképzés ez. Az építők következetesen alkalmazták a gótikus szerkezetet. Az ornamentika elmaradása a szerkezeti elemek fontosságát hangsúlyozza. Maga a látható, világos szerkezet olyan ritmust ad a belső felületeknek, hogy a nemes arány s a szerkezeti változatosság díszítőelemként hat. A gótikának ebből a tiszta változatából a Székelyföldön csak néhol maradt hírmondóként egy-egy töredék. Galambfalva úttörő volt e stílus átvételében, de egy másik dologban is: a szentélyek bővítésében, újjáépítésében, mely igen elterjedt szokássá lett a XV. század második felében. Talán időben e szentélyhez tartozik a sepsiszentgyörgyi múzeumban őrzött szentségtartó fülke. Méreteiben nagyobb az átlagosnál, s bár fülkéjének nyílása csúcsvis, díszítésében régebbi nyomokon halad. A román kori stílusban gyakori kötélfonásos oszlopot utánzó külső szegélye van (nem reneszánsz kötélfonat!), s a boltíves stílus óta a kőfaragásban gyakran feltűnő hatszirmú rozetták díszítik szabad felületét. Ez a motívum a helyi népművészetből is eredhetett.

A galambfalvi szentély a székelyföldi gótika stílusfejlődése szempontjából jelentős. A stílus áttekinthető, világos szerkezeti rendszerét, nemes egyszerűségét, megszokott formai jegyeit alkalmazzák a későbbi építők. A támasztórendszer egyszerűsödik, a boltrendszer szövevényesebbé válik, hangsúlyosabb lesz a gyámok díszítése, de maga az épületkomponálás ugyanilyen szellemű marad mindvégig a gótika korában.

8. Az 1970. évi renováláskor kerültek napvilágra Nagyalambfalva *középkori freskói*. A falak ártóvizsgálása még nem történt meg, így az előbukkant jelenetekhez még mások is tartozhatnak a mészréteg alatt. A helybeliek a déli falon rovásírászerű feliratról is tudnak. Az északi falon, keretbe foglalva két teljes jelenet s a harmadiknak egy keskeny sávja került elő. A 270 cm hosszú felső keretdíz négyzet alakú kockákat kitöltő, erősen csipkézett, négyágú levelekből áll. Ennek a mintának legegyszerűbb változata a IX—X. század fordulójának művészetéből ismeretes, de feltűnik a XII. század eleji feldebrői freskókon s gazdagabb alakítással a Bécsi Képes Krónika rajzain. Mint freskószegélydísz Erdőfüle XIV. századi falképén láthatjuk, a galambfalvival egyszerűbb kivitelben. A három függőleges keretdíszsáv elnyújtott négykaréjos, tüskés alakú mezők egymásból következő sora. Jelenetekkel kitöltve ugyanilyen elnyújtott keretet láthatunk az 1338 előtt készült Nekcsei Bibliában. Nem elnyújtott formában az esztergomi királyi kápolna szentjei vannak hasonló keretbe foglalva (1340 körül). A székelyföldi freskóknál ritka keretelési mód a miniatl kódexek közvetlen hatását mutatja.

Az első kép Mária (?) születését és fürösztését ábrázolja. A második kép Mária megkoronázásának mennyei jelenete. Ótialakos kompozíció, jó elrendezésben. A harmadik képek csak a szegélye maradt meg. A képeken a főleg vonalrajzzal ábrázolt alakok majdnem teljesen teljesen kitöltik a felületet, a kékes háttér csak néhol látszik. A tér rendezett kompozíciójú, de kissé zsúfolt kitöltése, a keretre kilépő részletek ismét csak a miniatl kódexekhez vezetnek, s mind a Képes Legendárium, mind a Nekcsei Dömötör Bibliája, mind a Képes Krónika képszerkesztésére jellemzőek.

Jelen állapotukban e falképek úgy hatnak, mint egy összefüggő történet első három jelenete. A látható jelenetsor felett még lehetnek képek, ugyanis ikonográfiailag nehezen érthető, hogy a születés után nyomban Mária megkoronázását látjuk. A festő, aki a szentélyépítés befejezése, a XIV. század közepe után dolgozhatott itt, feltétlenül ismerője s talán munkatársa is a korabeli miniatl kódexeknek, a miniatl műhelyeknek.

A falképek eredetének kérdése nemcsak Galambfalva szempontjából érdekes. A témaválasztás különös, elsősorban azért, mert addig majdnem kizárólag I. László király legendájának jelenetei kerültek elő (a XIV. századból Bibarcfalván, Maksán, Homoródszentmártonban s Erdőfülén). Ebben az időben festik Bögözön a Margit-legendát, később az Utolsó Ítéletet. A László-legendánál kézenfekvő és megalapozott a témaválasztásban helyi indítékokat látnunk (csatajelenet a hadi szolgálatot teljesítő székelyek között), de a ritkán megjelenő egyéb témák választásánál az indítékok, befolyások homályban maradnak, még akkor is, ha tudjuk, hogy a középkori

művészettől nem idegenek. A témaválasztásnak nyilván ez esetekben is megvolt az indítéka, s a megrendelővel való kapcsolatát éppúgy meg kell keresnünk, mint a László-legendák esetében. Csakhogy a falképkutatás a kezdeteknél tart. Székelyföldi falképeinket, melyek a korabeli művészet legmagasabb szintjét képviselik, ezidáig környezetüktől függetlenül vizsgáltuk, szinte kiszakítva teremtő közegükből, nem kutatva azok ikonográfiai jelentése s az őket létrehozók közötti szoros kapcsolatot. Így a megrendelőkről, a mesterekről, a művek szerepéről, tehát értelméről és értékéről is vajmi keveset tudunk. A kutatás nem elegendhet meg annak megállapításával, hogy jó művészi színvonalú falképeink vannak; mihelyt korban és stílusban a falképeket elhelyezte, tovább kell mennie, míg nem megtalálja mögötte az alkotó embert, a kort, a közösséget.

Dávid László

Egy új székelyföldi freskó

Az utóbbi évek során több székelyföldi templomban folytattak műemlékvédelmi munkálatokat. Az ezzel kapcsolatos régészeti feltárások fényt derítettek sok, eddig lappangó művészettörténeti értékre.

1973-ban a Székelyudvarhelyi Múzeum a városvégi (román kori) félköríves stílusú, XIII. századi kápolnában végzett ásatásokat és karbantartási munkálatokat. Sor került a kápolnától mindössze két kilométerre fekvő felsőboldogfalvi református templom régóta esedékes javítására. Az állagmegőrző munkálatokat itt is régészeti kutatás előzte meg. Kiderült, hogy félkör- és csücsíves elemek keverednek a felsőboldogfalvi templom felépítésében. Az 1,92 m magas és 0,96 m széles kecses, szép arányú déli kapu félköríves, hengertagos keretelésű; Orbán Balázs XIII. századnak mondja. A kutatások megkezdéséig csak ez a kapuzat bizonyította a félköríves stílusú építészeti elemek jelenlétét. Az ásatások nyomán viszont előbukkantak a jelenlegi falak előtti, alaprajzuk szerint román kori szentélyek alap- és falmaradványai. A mai templom hajójában, a diadalív előtt hőmpölykövekből rakott alapozás és a faragott kövekből épült fal lebontott maradványa, a legelső templom emléke került elő. Az *egyenes záródású*, kissé aszimmetrikus szentély rendkívül kicsi, szélessége 2,45 m, mélysége 1,65. Meglepően gondos a kövek megmunkálása, feltűnő az is, hogy a szentély falának külső szintje egyenetlen, és habarccsal igyekeztek simává tenni. A jó minőségű faragott kövek jellege meg a szentély egyenes záródása a kora középkori cisztercita rend templom-építési-módját idézi. Különben az első erdélyi magyar vidéki templomokra kerek záródású, egyszerű csarnoktemplomforma jellemző, építkezési anyagként pedig a faragatlan kövek használata. A szentély XIII. századi keletkezését bizonyítják a mellette talált, a század első felére jellemző szemcsés anyagú, szürkére égetett, a kihajló perem alatt körbefutó bordájú, vízszintes vonalakkal díszített cserépedény-töredékek. Mindezek alapján a település fennállása legalább egy századdal korábbra tehető, mint ahogy azt első írásos említése (a pápai tizedjegyzék, 1333) tanúsítja.

A falu egyházának második építési szakasza szintén román kori. Az újabb, nagyobbított szentély a mai diadalív két oldalától indul ki. Falai habarccsal összerakott hőmpölykövekből épültek, kivitelezése azonban a megelőzőnél sokkal igénytelenebb. Egyenes záródású.

A harmadik építési szakaszt a mai szentély, diadalív, a déli oldal három csücsíves ablaka és támpillérei képviselik. Mind görögus jegyűek. A szentély a hatszög felével záródik, és a hajóval együtt boltozva volt. Ezt bizonyítják a nagy számban előkerült téglaborda-töredékek, melyeken többszöri meszelés nyomai látszanak. A bordákon végigfutó gerinc erősen hangsúlyozott, alakjuk a közeli farcádi templom hálóboltozatának tégláira emlékeztet. A templom boltozatát (1670-ben készítette Szombatfalvi Asztalos János és András) festett kazettás mennyezet váltotta fel. Erre a hagyomány szerint egy tűzvész után került sor. Az ásatás során találtunk is egy szénben gazdag réteget, a boltozattéglának nem figyeltünk meg azonban tűznyomokat. A déli ablakokat Orbán Balázs még „három és négy levél alkotta diszművezetőkkel” látta a múlt század közepén, ezek ma nincsenek meg.